

บทที่ ๓

การใช้สื่อธรรมชาติในการสอนของพระพุทธเจ้า

ในบทนี้ มุ่งศึกษาการใช้สื่อธรรมชาติในการสอนของพระพุทธเจ้า ภายใต้กรอบการศึกษา ๑๐ ประการ คือ (๑) จุดมุ่งหมายในการสอนของพระพุทธเจ้า (๒) หลักการสอนของพระพุทธเจ้า (๓) ลีลาในการสอนของพระพุทธเจ้า (๔) วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า (๕) เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า (๖) การใช้พืชเป็นสื่อในการสอนของพระพุทธเจ้า (๗) การใช้สัตว์เป็นสื่อในการสอนของพระพุทธเจ้า (๘) การใช้บุคคลเป็นสื่อในการสอนของพระพุทธเจ้า (๙) การใช้สิ่งแวดล้อมเป็นสื่อในการสอนของพระพุทธเจ้า และ (๑๐) สรุป ดังมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

๓.๑ จุดมุ่งหมายในการสอนของพระพุทธเจ้า

จุดมุ่งหมายในการสอนเป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงคำนึงถึง เพราะจะนำไปสู่เป้าหมายที่กำหนดไว้ได้ โดยต้องมีเนื้อหา หรือเรื่องที่จะสอน มีตัวผู้เรียนหรือผู้ฟัง และวิธีการสอนครบถ้วนทุกอย่าง พระราชนิพนธ์ ได้แยกเป็นข้อๆ ดังต่อไปนี้

๑. ทรงสอนเพื่อให้ผู้ฟังได้รู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น กล่าวคือ จุดมุ่งหมายข้อนี้หมายความว่า ทรงสอนให้รู้แจ้งเห็นจริงเฉพาะเท่าที่จำเป็นสำหรับสาวกนั้นๆ สิ่งใดที่ทรงรู้แล้วแต่เห็นว่าไม่จำเป็นสำหรับผู้ฟังหรือผู้รับการสอน ก็จะไม่สอนสิ่งนั้น ทรงสอนให้รู้แจ้งเห็นจริงเฉพาะเท่าที่รู้และจำเป็นเท่านั้น เช่น...พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ สีสเปวัน เมืองโกสัมพี ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงหยิบใบประดู่ลาย ๒ – ๓ ชื่นมาแล้วรับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะเข้าใจความหมายนั้นว่าอย่างไร ใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบ ที่เราหยิบขึ้นมา กับใบไม้ที่อยู่บนดิน อย่างไรหนามากกว่ากัน”

ลำดับนั้นภิกษุทั้งหลาย กราบทูลว่า “ใบไม้ที่อยู่บนดินไม่นั้นแหละมากกว่าใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบ ที่พระองค์หยิบขึ้นมามีเพียงเล็กน้อยพระพุทธเจ้าข้า” ภิกษุทั้งหลาย สิ่งที่เรารู้แล้วแต่มิได้บอกเธอทั้งหลายก็มีมากเหมือนกัน เพราะเหตุไร เราจึงมิได้บอก เพราะสิ่งนั้นไม่มีประโยชน์ ไม่ใช่จุดเริ่มต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ไม่เป็นไปเพื่อคลายความกำหนัด

*พระราชนิพนธ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๑), หน้า ๒๖ – ๓๐.

ไม่เป็นไปเพื่อดับทุกข์ ไม่เป็นไปเพื่อสงบระงับ ไม่เป็นไปเพื่อรู้ยิ่ง ไม่เป็นไปเพื่อตรัสรู้ ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน เพราะเหตุนี้ เราจึงมิได้บอก สิ่งอะไรเล่าที่เราบอกแล้ว คือ เราได้บอกว่า นี่ทุกข์นี้ ทุกขสมุทัย นี่ทุกข์นิโรธ นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา เพราะเหตุใด เราจึงบอก เพราะสิ่งนี้มีประโยชน์ เป็นจุดเริ่มต้นแห่งพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายความกำหนัด เพื่อดับทุกข์ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน เพราะเหตุนี้ เราจึงบอกภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ เธอพึงทำความเพียร เพื่อรู้ชัดตามความเป็นจริงว่านี่ทุกข์ ฯลฯ”^๒

๒. ทรงสอนเพื่อให้ผู้ฟังเห็นจริงได้ กล่าวคือ ทรงแสดงธรรมอย่างมีเหตุผลที่ผู้ฟังพอตรองตามให้เห็นด้วยตนเอง เช่น พระองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่าภิกษุทั้งหลาย แม้ว่าภิกษุจะพึงจับชายสังฆาฏิของเราติดตามรอยเท้าเรา ติดตามไปข้างหลังแต่ภิกษุนั้นมีความละโมภ กำหนดชนิดอย่างแรงกล้าในกาม มีจิตพยาบาท คิดประทุษร้ายหลงลืมสติไม่รู้ตัว มีจิตไม่ตั้งมั่น กระสับกระส่าย ไม่สำรวมในอินทรีย์ แท้จริงแล้วภิกษุนั้นก็ยังชื่อว่าอยู่ห่างไกลเรา เราก็ห่างไกลภิกษุนั้น นั่นเป็นเพราะเหตุใด เพราะภิกษุนั้นยังไม่เห็นธรรม เมื่อไม่เห็นธรรม ชื่อว่าไม่เห็นเราภิกษุทั้งหลาย แม้ถ้าภิกษุอยู่ไกลเราถึง ๑๐๐ โยชน์ แต่ภิกษุนั้นไม่มีความละโมภ ไม่กำหนดชนิดอย่างแรงกล้าในกาม มีจิตไม่พยาบาท ไม่คิดประทุษร้าย มีสติมั่นมีความรู้สึกรู้ตัว มีจิตตั้งมั่นแน่วแน่ สำรวมอินทรีย์ แท้จริงแล้ว ภิกษุนั้นชื่อว่าอยู่ใกล้เรา เราก็อยู่ใกล้ภิกษุนั้น นั่นเป็นเพราะเหตุใด เพราะภิกษุนั้นเห็นธรรม แม้เห็นธรรม ชื่อว่าเห็นเรา”^๓

๓. ทรงสอนเพื่อให้ผู้ฟังได้รับผลแห่งการปฏิบัติตามสมควร กล่าวคือ ทรงแสดงธรรมมีคุณเป็นมหัศจรรย์ สามารถยังผู้ปฏิบัติตามให้ ได้รับผลตามสมควรแก่กำลังแห่งการปฏิบัติของตน เช่น ในปรินิพพานสูตร เมื่อพระจวนปรินิพพาน ทอดพระเนตรเห็นมหาชนนำเครื่องสักการะเป็นอันมากมาบูชา พระจึงตรัสกับพระอานนท์ว่า การทำบูชาอย่างนั้น ไม่ชื่อว่าบูชาพระองค์ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง แต่ผู้ใด จะเป็นภิกษุภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ก็ตาม ปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ผู้นั้นแหละชื่อว่าบูชาพระองค์ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง เมื่อพระตถาคตเจ้าทรงปลงพระชนมสังขารว่าอีก ๔ เดือนข้างหน้าพระองค์จะปรินิพพาน ภิกษุหลายพันรูปเที่ยวแวดล้อมพระองค์อยู่ ประจักษ์กันว่า พวกเราจะทำอย่างไรหนอ ? ภิกษุรูปหนึ่งชื่อธรรมารามไม่เข้าร่วมกลุ่มกับ

^๒ ต.ม. (ไทย) ๑๕ / ๑๐๑ / ๖๑๓.

^๓ จ. อิติ. (ไทย) ๒๕ / ๕๒ / ๔๖๕.

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุทั้งหลายถามถึงความรู้เกี่ยวกับการปรินิพพานของพระศาสดา ท่านมิได้ให้คำตอบแต่ประการใด แต่คิดว่า อีก ๔ เดือนข้างหน้า พระศาสดาจักปรินิพพานแล้วเราเป็นผู้ที่ยังมีระคะอยู่ เราจะพยายามเพื่อบรรลุพระอรหัตผล

ในช่วงเวลาที่พระศาสดายังทรงพระชนม์อยู่นั้นเองเพื่อเป็นการบูชาพระองค์ท่านธรรมารามคิดดังนี้แล้วก็เป็นผู้เดียวเท่านั้นในอริยาบถต่างๆนึกคิดระลึกถึงธรรมที่พระศาสดาทรงแสดงอยู่ตลอดเวลา ไม่คลุกคลีด้วยภิกษุหลายรูป อยู่รูปเดียวในที่สงัด ภิกษุทั้งหลายจึงกราบทูลพระศาสดาว่า “พระธรรมารามมิได้มีความเชื่อใจในพระองค์เลย”พระทศพล (พระพุทธเจ้า) ให้เรียกพระธรรมารามเข้าเฝ้า ตรัสถามถึงเหตุการณ์กระทำเช่นนั้น เมื่อทรงทราบเหตุผลแล้วก็ทรงอนุโมทนาสาธุการว่า “ดีแล้ว ๆ ผู้ที่มีความรัก เคารพในเรา จงประพฤติอย่าง ธรรมารามเถิด ภิกษุทั้งหลาย ผู้ที่บูชาเราด้วยของหอม ระเบียบดอกไม้ หากเชื่อว่าบูชาเราจริงไม่ส่วนผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม จริงชื่อว่าบูชาเราอย่างแท้จริง”^๔

๓.๒ หลักการสอนของพระพุทธเจ้า

พระพุทธองค์ได้ตรัสองค์แห่งธรรมกถึกไว้ว่า “อานนทการแสดงธรรมให้คนอื่นฟังมิใช่สิ่งที่กระทำได้ง่าย ผู้แสดงธรรมแก่คนอื่น ฟังตั้งธรรม ๕ อย่างไว้ในใจ ” คือ ๑) เราจักกล่าวไปตามลำดับ ๒) เราจักกล่าวยกเหตุผลมาแสดงให้เข้าใจ ๓) เราจักแสดงด้วยอาศัยความเมตตา ๔. เราจักแสดงโดยไม่เห็นแก่อาภิส ๕) เราจักแสดงไปโดยไม่กระทบตนและคนอื่น^๕ ในการแสดงธรรมนั้น ผู้ที่เป็นนักเผยแผ่จะกล่าว หรือแสดงธรรมต้องยึดหลักการสอน ๕ ประการดังกล่าวแก่ผู้ฟัง ซึ่งมีอยู่ ๔ ประเภท ตามระดับสติปัญญา กล่าวคือ **อุคฆมภูติญญ** ผู้สามารถรู้ได้อย่างฉับพลัน เพียงแต่ยกหัวข้อขึ้นแสดงก็อาจรู้ได้ทันที **วิปจิตัญญ** ผู้สามารถรู้ได้เมื่ออธิบายความอย่างละเอียดแล้วซักถามทบทวน เหนยยะ ผู้สามารถเข้าใจได้ เมื่ออธิบายความอย่างละเอียดแล้วซักถามทบทวน **ปทปรมะ** ผู้ไม่สามารถเข้าใจอะไรที่ลึกซึ้ง และมีความเห็นผิดอย่างรุนแรง

^๔ พระมหาบุญเลิศ ฐมฺมทสฺสี, "ศึกษาวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระราชาวิทยาลัย (หลวงพ่อกุณฺ ปริสุทฺโธ)", วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๓), หน้า ๑๕-๑๖.

^๕ อัง. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๕/๒๖๓.

๓.๓ ลีลาในการสอนของพระพุทธเจ้า

การสอนของพระพุทธเจ้านั้น ทรงมีวิธีการสอนแต่ละครั้งเป็นแบบธรรมิกถาหรือ การสนทนาทั่วไปซึ่งมิใช่คราวที่มีความมุ่งหมายเฉพาะพิเศษ ก็จะดำเนินไปอย่างสำเร็จผลโดยมี องค์ประกอบที่เป็นคุณลักษณะ ๔ ประการ คือ ๑) **สันถัสสนา** ซึ่งแจ้งให้เห็นชัด คือ ทรงสอนชี้แจง จำแนกแยกแยะอธิบาย แสดงเหตุผลให้ชัดเจนจนผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้ง เห็นจริงเห็นแจ้ง ดังจูมมือไปคู เห็นกับตา ๒) **สมาทปนา** ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ คือ สิ่งใดควรปฏิบัติก็แนะนำบรรยายให้ ชาบซึ่งในคุณค่า มองเห็นความสำคัญที่จะต้องฝึกฝนบำเพ็ญจนใจยอมรับอยากลงมือปฏิบัติ ๓) **สมุตเตชนา** ระวังใจให้อาจหาญแก้อั้วกล้า คือ ปลุกเร้าใจให้กระตือรือร้นเกิดความอดสาหะแข็ง กล้ามั่นใจทำงานสำเร็จไม่กลัวเหน็ดเหนื่อยยากลำบาก สู้งานไม่หวั่นไหว ๔) **สัมปหังสนา** ปลอบ ชโลมใจให้สดชื่นร่าเริง คือ บำรุงจิตใจให้เข้มแข็งเบิกบาน ซึ่งให้เห็นผลดี มีประโยชน์ ก้าวหน้า บรรลุผลสำเร็จยิ่งขึ้นไป มีความหวังและร่าเริงเบิกบานใจ^๖

๓.๔ วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า

การสอนคนแม้ในเรื่องเดียวกัน ก็ต้องมีรูปแบบในการสอนหลายๆ แบบ จึงจะประสบ ความสำเร็จตามต้องการ เพราะคนฟังมีหลายประเภท ต่างจิตต่างความคิด สนใจเรื่องที่ตนพอใจ พระพุทธองค์เองเมื่อสอน ก็ทรงนำเอาการสอนแบบต่าง ๆ มาสอนตามความเหมาะสมแบบการ สอนเหล่านี้ คือ

๑. **แบบสาธกัจฉา** หรือสนทนา เป็นวิธีที่ทรงใช้บ่อยที่สุด เพราะผู้ฟังได้มีโอกาสแสดง ความคิดเห็น ทำให้การเรียนการสอนมีความสนุกสนาน ไม่รู้สึกว่าตนกำลังเรียน หรือกำลังถูกสอน แต่กำลังรู้สึกว่าจะตนกำลังสนทนาปราศรัยกับพระพุทธเจ้าอย่างสนุกสนาน ในการสนทนานั้น พระองค์ทรงทำหน้าที่นำสนทนา คือ ทำหน้าที่ในการโยนคำถามให้ขบคิดแล้วดื้อนเข้าจึงสรุปอัน เป็นประเด็นที่ต้องการ เช่น ทรงสนทนากับพระโสมโกฬิวิสะ ผู้บำเพ็ญเพียรอย่างหนักในป่า ลีตวัน เติบจนกรมจนเท้าแตกทั้งสองข้าง แต่ก็ไม่บรรลุผลที่ต้องการ จึงคิดจะลาสิกขาไปเป็นผู้ครอง เรือน แต่เมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบก็แนะนำวิธีให้จนบรรลุธรรมในที่สุด พระพุทธองค์ทรง

^๖ ที.สี. (ไทย) ๘/๑๕๘/๑๖๑.

ส่งเสริมให้พระสาวกใช้กัน ดังทรงยกย่องว่า“การสนทนาธรรมตามอุดมกาลเป็นมงคล” และจะมีศาลาเป็นที่นั่งสนทนาธรรมของพระภิกษุสงฆ์ทุกบ่าย เมื่อไม่สามารถตกลงกันได้ในบางเรื่อง พระองค์ก็จะเสด็จมาเอง^๓

๒. แบบบรรยาย จะทรงใช้เสมอในที่ประชุม ส่วนมากจะเป็นโอกาสที่มีผู้ฟังจำนวนมาก ๆ ดังที่ทรงแสดงพระธรรมเทศนาในเขตวันมหาวิหาร ในช่วงบ่ายของทุกวันและที่น่าสังเกตคือผู้ฟังมักจะมีความรู้ หรือมีความรู้เกี่ยวกับเรื่องนั้นในขั้นพื้นฐานมาบ้างแล้ว ดังเช่นแสดงแก่ปัญจวัคคีย์ ครั้งแรกทรงใช้วิธีการบรรยาย บรรยายถึงความล้มเหลวของการทรมานร่างกายกับความหมกมุ่นในกาม แล้วชี้ทางสายกลาง คือ มรรค ๘ และอริยสัจ ๔ เพราะสามารถชี้แจงแสดงเหตุผลได้อย่างละเอียด

๓. แบบตอบปัญหา ในการตอบปัญหาพระองค์ทรงสอนให้พิจารณาลักษณะของปัญหาและใช้วิธีตอบให้เหมาะ ผู้ถามอาจถามด้วยวัตถุประสงค์ต่าง ๆ กัน บางคนถามเพื่อให้ตอบคำถามในเรื่องที่สงสัยมานาน บางคนถามเพื่อลองภูมิ บางคนถามเพื่อข่มหรือปราบให้ผู้ตอบอับอาย บางคนถามเพื่อเทียบเคียงกับความเชื่อ หรือหลักคำสอนในลัทธิศาสนาของตน พระองค์ตรัสว่า “การตอบปัญหาใดๆ ต้องดูลักษณะปัญหาและเลือกวิธีตอบให้ถูกต้องเหมาะสม” จึงทรงจำแนกวิธีตอบปัญหาไว้ ๕ ประเภท^๔ คือ (๑) เอกังสพยากรณียปัญหา ปัญหาบางอย่างต้องตอบตรงไปตรงมาตอบแบบตายตัวไม่มีเงื่อนไข เช่น ถามว่า จักขุเป็นอนิจจังหรือ ฟังตอบไปทีเดียวว่า ถูกแล้ว (๒) ปฏิปุจฉาพยากรณียปัญหา ปัญหาที่ฟังย้อนถามแล้วจึงแก้ เช่น โสตะก็เหมือนจักขุ ฟังย้อนถามว่า ที่ถามหมายถึงแง่ไหน ถ้าบอกว่า ในแง่เป็นเครื่องมอง ฟังตอบว่าไม่เหมือนกัน ถ้าถามว่า ในแง่อนิจจัง จึงควรตอบรับว่า เหมือนกัน (๓) วิทกขพยากรณียปัญหา ปัญหาที่ต้องแยกความตอบเป็นเรื่อง ๆ เป็นประเด็น เช่น พระพุทธรองค์ทรงดิเียนดะไชหรือไม่ว่ายรับตอบว่าใช่หรือไม่ใช่ เพราะมีส่วนผิด ต้องแยกตอบว่า พระพุทธรองค์ทรงดิเียนดะไชที่ทรมานตนเอง แต่ทรงสรรเสริญว่าความอดกลั้นเป็นยอดแห่งดะไช เป็นต้น (๔) ฐาปนียปัญหา ปัญหาบางอย่างต้องคัดบทไปไม่ตอบหรือฟังยับยั้งเสียเพราะถ้าตอบไปจะเป็นปัญหาที่ให้เกิดความทะเลาะ ตอบไปแล้วไม่ทำให้เกิด

^๓เสฐียรพงษ์ วรรณปก, **พุทธวิธีการสอนจากพระไตรปิฎก**, (กรุงเทพมหานคร : เพชรรุ่งการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๕๔.

^๔ที. ปา. (ไทย) ๑๑ / ๓๑๒ / ๒๕๑.

ประโยชน์ เช่น ศาสดานั้นสอนอย่างนั้น อย่างนี้ อย่างที่ทราบว่าการสอนของใครถูก คำสอนของใครผิด พระองค์มักจะตัดบทว่า เรื่องนั้นจงพักไว้ก่อน เราเดี๋ยวจะแสดงธรรมให้ฟัง นี่คือการแก้ปัญหาของพระองค์ (๔) แบบวางกฎข้อบังคับ โดยใช้วิธีการกำหนดหลักเกณฑ์ กฎ และข้อบังคับให้สาวกหรือสงฆ์ปฏิบัติ หรือยึดถือตัวด้วยความเห็นชอบพร้อมกัน เช่น เมื่อเกิดเรื่องที่เสียหายขึ้นหรือภิกษุที่ทำความผิดนำความเสียหายมาสู่หมู่สงฆ์ ก็ทรงบัญญัติพระวินัย โดยความเห็นชอบของสงฆ์

๓.๕ เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงเป็นแบบอย่างของผู้ที่มีเทคนิควิธีสอนที่หลากหลาย ทรงสอนแบบทำนามธรรมให้เป็นรูปธรรม หรือจากง่ายไปหายาก ธรรมะเป็นเรื่องที่มีเนื้อหาหลักซึ่งยากที่จะเข้าใจ โดยเฉพาะธรรมะขั้นสูง เพราะพระองค์ทรงใช้เทคนิควิธีต่อไปนี้

๑. การยกอุทาหรณ์และการเล่านิทานประกอบ ทรงยกตัวอย่างประกอบคำอธิบายและการเล่านิทานประกอบ ช่วยให้เข้าใจความได้ง่ายและชัดเจน ดังเช่น เรื่องที่พราหมณ์ทะเลาะกันด้วยความเห็นของตนเท่านั้นว่าถูก พระพุทธองค์ทรงทราบแล้วจึงตรัสว่า ผู้ที่รู้เห็นอะไรแหม่มเดียว ไม่แคล้วที่จะทะเลาะกัน คุณคนตาบอดคลำช้าง แล้วเล่าเรื่องคนตาบอด ๕ คนให้ฟัง เป็นต้น

๒. การเปรียบเทียบกับข้ออุปมา ทำให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก ปรากฏความหมายเด่นชัดออกมาและเข้าใจง่ายขึ้น เช่น ตรัสสอนราหุลว่า ราหุลเห็นน้ำที่เราเหลือไว้ในภาชนะหนึ่งไหม? ราหุลตอบว่า เห็นพระเจ้าข้า ตรัสต่อไปว่า คุณก่อนราหุล คนที่พูดเท็จทั้งที่รู้ มีคุณความดีเหลืออยู่น้อย คุณน้ำในภาชนะนี้แหละ ตรัสแล้วทรงเทน้ำที่เหลือหนึ่งนั้นทิ้ง เป็นต้น

๓. การใช้อุปกรณ์หรือสื่อการสอน พระองค์ทรงใช้สื่อทุกอย่างที่อยู่ใกล้ตัวมาสอนเช่น ขณะที่เดินไปในป่าแห่งหนึ่ง มีพระสงฆ์หมู่ใหญ่ตามเสด็จ พระองค์ทรงหยิบใบไม้ขึ้นมากำหนึ่ง แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เห็นใบไม้ในมือตลกตมไหม เห็นพระเจ้าข้า พระสงฆ์ตอบพร้อมกัน นี่คือการใช้สื่อใกล้ตัวในการสอน

๔. การทำเป็นตัวอย่าง เฉพาะในทางจริยธรรม คือ การทำเป็นตัวอย่าง เช่น ทรงพยาบาลภิกษุไข้ และตรัสสอนหนึ่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่มีบิดามารดา ผู้ใดเล่าจะพยาบาล

พวกเธอ ถ้าพวกเธอไม่พยายามกันเอง ใครเล่าจะพยายาม ผู้ใดจะพึงอุปัฏฐากเรา ขอให้ผู้นั้นพยายามภิกษุผู้อาพาธเถิด”^๕

๕. การเล่นภาษา เล่นคำ และใช้คำในความหมายใหม่ ซึ่งเป็นเรื่องของความสามารถในการใช้ภาษาผสมกับปฏิภาณ เช่น กรณีของเวรัญชพราหมณ์ เป็นตัวอย่าง

๖. อุบายการเลือกคน และการปฏิบัติรายบุคคล การเลือกคนเป็นอุบายอันสำคัญการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ได้แก่ การเริ่มต้นที่บุคคลซึ่งเป็นประมุขหรือหัวหน้าของชุมชนนั้น ๆ เพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

๗. การรู้จักจังหวะและโอกาส ผู้สอนต้องรู้จักใช้จังหวะและโอกาสให้เป็นประโยชน์ในการสอนธรรมะอย่างได้ผล

๘. ความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการ ถ้าผู้สอนสอนอย่างไม่มีอึดตาย คัดค้านหามานะทิฏฐิเสียให้น้อยที่สุด ก็จะมุ่งไปยังผลสำเร็จในการเรียนรู้เป็นสำคัญ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “เราย่อมฝึกฝนด้วยวิธีอ่อนละมุนละไมและทั้งรุนแรงปนกันไปบ้าง”

๙. การลงโทษและการให้รางวัล การลงโทษในที่นี้ คือ การลงโทษตนเองซึ่งมีทั้งทางธรรมและทางวินัยอยู่แล้ว มีบทบัญญัติความประพฤติอยู่แล้ว การให้รางวัล คือ การแสดงธรรมไม่กระทบกระทั่ง ไม่รุกรานใคร เป็นต้น

๑๐. กลวิธีแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นต่างครั้ง ต่างคราว ย่อมมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไปไม่มีที่สิ้นสุด การแก้ปัญหาเฉพาะหน้าย่อมต้องอาศัยปฏิภาณ คือ ความสามารถในการประยุกต์หลักการ วิธีการ และเทคนิควิธีการต่าง ๆ มาใช้ให้เหมาะสมเป็นเรื่องเฉพาะคราวไป

ดังนั้นวิธีการสอนของพระพุทธเจ้านั้นเป็นต้นตำหรับหลักการนิเทศศาสตร์กล่าวคือ จะทรงตั้งจุดมุ่งหมายในการสอนว่าทรงกำหนดจุดมุ่งหมายแต่ละครั้งเพื่ออะไร แล้วก็ทรงเตรียมเนื้อหาหรือเรื่องที่จะสอนไปตามลำดับความยากง่ายไปพร้อม ๆ กัน และทรงคำนึงถึงตัวผู้รับการสอนหรือผู้รับสารด้วยว่า เขาจะสามารถเข้าใจและจะนำไปใช้ประโยชน์อย่างไร ซึ่งจะทำให้เกิดความรู้สึกรักเรียนรู้ และสนใจเอาใจใส่มากยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพราะเทคนิค และวิธีสอนก็ทรงมีไว้หลายรูปแบบ และวิธีการดังกล่าวก็ทำให้การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าในขณะนั้น มีบุคคลทุกชั้นวรรณะเลื่อมใสศรัทธา จนทำให้เกิดการอุปสมบทตาม และสามารถบรรลุธรรมเป็น

^๕วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๖๕/๒๔๐.

พระอรหันต์เป็นจำนวนมาก ดังที่ปรากฏในพุทธประวัติ ถึงแม้บางคนจะมีได้อุปสมบทก็ตาม แต่ก็ได้น้อมนำหลักพุทธธรรมไปใช้ในการดำเนินชีวิตที่สงบสุขทั้งในระดับบุคคล ครอบครัว ชุมชน และสังคม ทำให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองทั้งฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักรมาโดยตลอด

สรุปได้ว่าวิธีการสอนของพระพุทธองค์ คือ ทรงสั่งสอนพุทธธรรมด้วยภาษาสามัญที่ประชาชน ณ ที่นั้นใช้กันอยู่ เพื่อให้ชนเหล่านั้นทุกชั้น ทุกระดับการศึกษา ได้รับประโยชน์จากธรรมะนี้ได้ทั่วถึง ซึ่งตรงกันข้ามกับศาสนาพราหมณ์ที่ยึดความศักดิ์สิทธิ์ของคัมภีร์พระเวท และจำกัดความรู้ชั้นสูงไว้ในวงแคบของพวกตนด้วยวิธีการต่างๆ โดยเฉพาะด้วยการใช้ภาษาเดิมของสันสกฤต ซึ่งรู้จักกันในหมู่พวกตนเป็นสื่อถ่ายทอดและรักษาคัมภีร์^{๑๑} แม้ต่อมาจะมีผู้ขออนุญาตพระพุทธเจ้าให้ยกพระพุทธพจน์ขึ้นสู่ภาษาพระเวท พระองค์ก็ทรงไม่อนุญาตทรงยืนยันให้ใช้ภาษาของประชาชนตามเดิม และทรงปฏิเสธโดยสิ้นเชิงที่จะทำเวลาให้สูญเสียไปกับการถกเถียงกัน ด้วยปัญหาที่เกี่ยวกับการเท็จจริงเกี่ยวกับปรัชญา ซึ่งไม่อาจนำมาพิสูจน์ให้เห็นได้ด้วยวิธีแสดงเหตุผลทางคำพูด ถ้าใครถามปัญหาเช่นนี้ พระองค์จะทรงยับยั้งเสีย แล้วดึงผู้นั้นกลับมาสู่ปัญหาเกี่ยวกับเรื่องที่เขาจะต้องเกี่ยวข้องและปฏิบัติได้ในชีวิตจริงโดยทันที สิ่งที่จะพึงรู้ได้ด้วยคำพูด ทรงแนะนำด้วยคำพูด สิ่งที่จะพึงรู้ด้วยการเห็น ทรงให้เขาดู มิใช่ให้ดูสิ่งที่จะต้องเห็นด้วยคำพูด ทรงสอนพุทธธรรมด้วยปริยายต่างๆ เป็นอันมาก มีคำสอนและวิธีการสอนหลายระดับทั้งสำหรับผู้ครองเรือน ผู้ดำรงชีวิตอยู่ในสังคมและผู้สละเรือน

๓.๖ การใช้สื่อธรรมชาติในการสอนของพระพุทธเจ้า

การใช้พืชเป็นสื่อในการสอนของพระพุทธเจ้า ดังมีในพระไตรปิฎกข้อพิขสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยพืช พระพุทธองค์ทรงตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่าพืชคาม^{๑๒} และภุตคาม^{๑๓} ทั้งหมด ล้วนอาศัยแผ่นดินดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงเจริญงอกงามเติบโตได้ฉันใด ภิกษุทั้งหลายก็เหมือนกัน เมื่ออาศัยศีลดำรงอยู่ในศีล เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก ย่อมถึงความเจริญไพบูลย์ในธรรมทั้งหลาย ภิกษุเมื่ออาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีล เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้

^{๑๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๑๘.

^{๑๒} พืชคาม คือ พืชพันธุ์จำพวกที่ถูกพาราจากที่แล้วยังสามารถงอกขึ้นได้อีก (ที.สี.อ. ๑๑/๗๘) ในที่นี้หมายถึงพืช ๕ ชนิด ได้แก่ (๑) พืชเกิดจากเหง้า เช่น จิง ขมิ้น (๒) พืชเกิดจากลำต้น เช่น ต้นโพธิ์ ต้นไทร (๓) พืชเกิดจากตา เช่น อ้อย ไม้ไผ่ (๔) พืชเกิดจากยอด เช่น ผักชี (๕) พืชเกิดจากเมล็ด เช่น ถั่ว ข้าว (ส.บ.อ. ๒/๔๕/๒๕๕, ส.ม.อ. ๓/๑๕๐/๑๕๕)

^{๑๓} ภุตคาม คือ ของเขียวหรือพืชพันธุ์อันเกิดอยู่กับที่ (ที.สี.อ. ๑๑/๗๘, ส.ม.อ. ๓/๑๕๐/๑๕๕)

มาก ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมทั้งหลายอย่างไร กล่าวคือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑) เจริญสัมมาทิฏฐิอันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสถัคคะ...(๘) เจริญสัมมาสมาธิอันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสถัคคะ ดังนั้นภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ไม่ประมาทเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มากอย่างนี้แล^{๑๑} ซึ่งผู้วิจยได้ศึกษา ๓ ประการ คือ (๑) การใช้ต้นไม้เป็นสื่อการสอน (๒) การใช้ส่วนต่างๆ ของต้นไม้เป็นสื่อการสอน ยกตัวอย่างสื่อธรรมชาติที่พระสาวกใช้สอนตัวเองและผู้อื่น ดังนี้

๓.๖.๑ การใช้พืชเป็นสื่อ

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ ครั้นนั้น พวกภิกษุฉัพพัคคีย์^{๑๒} สรงน้ำจัดสีกายคือ ขาบ้าง แขนบ้าง ออกบ้าง หลังบ้าง กับต้นไม้คนทั้งหลายจึงดำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “โณพวกพระสมณะเชื้อสายศากยบุตรจึงสรงน้ำจัดสีกาย คือขาบ้าง แขนบ้าง ออกบ้าง หลังบ้างกับต้นไม้ เหมือนพวกนกมวญปล้ำ เหมือนพวกลูกหลานชาวบ้านเล่า”^{๑๓} ภิกษุทั้งหลายได้ยินคนทั้งหลายดำหนิ ประณาม โพนทะนา บรรดาภิกษุผู้มักน้อย สันโดษ มีความละเอียด มีความระมัดระวัง ใฝ่การศึกษา จึงดำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “โณพวกภิกษุฉัพพัคคีย์จึงสรงน้ำ จัดสีกาย คือขาบ้าง แขนบ้าง ออกบ้าง หลังบ้างกับต้นไม้เล่า” ครั้นภิกษุทั้งหลายดำหนิพวกภิกษุฉัพพัคคีย์โดยประการต่าง ๆ แล้วจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบทรงประชุมสงฆ์สอบถาม

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทราบว่าพวกภิกษุฉัพพัคคีย์สรงน้ำจัดสีกาย คือขาบ้าง แขนบ้าง ออกบ้าง หลังบ้างกับต้นไม้ จริงหรือ” ภิกษุทั้งหลายทูลรับว่า “จริง พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงดำหนิว่า “ภิกษุทั้งหลาย การกระทำของโมฆะบุรุษเหล่านั้นไม่สมควร ไม่คล้อยตาม ไม่เหมาะสม ไม่ใช่กิจของสมณะ ใช้ไม่ได้ ไม่ควรทำเลย ภิกษุทั้งหลาย โณโมฆะบุรุษเหล่านั้นจึงสรง

^{๑๑} ส.ม.ท.(ไทย) ๑๕/๑๔๐/๗๕.

^{๑๒} พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ ได้แก่ พวกภิกษุผู้ชอบประพฤติดิฉิมี ๖ รูป คือ พระปณฺฑุกะ พระโลหิตกะ อยู่ในกรุงสาวัตถี พระเมตติยะ พระภุมมชกะ อยู่ในกรุงราชคฤห์ พระอัสสชิ พระปุนฺณพสุกะ เป็นคณาจารย์อยู่ประจำในภัคิรีชนบท แคว้นกาฬิ (ม.ม.อ. ๒/๑๗๕/๑๗๘)

^{๑๓} มลฺลมุฏฺฐิกาทิ มุฏฺฐิกมฺลลา คำว่า มลฺลมุฏฺฐกา ได้แก่ พวกนกมวญปล้ำ ความปฏฺฐาติ ฉวีราคมณฺฑนา-นุชฺชุตตา นาคกริมนุสฺสา, ความโปตฺกาทิ ปา คำว่า ความปฏฺฐา คือ พวกมนุษย์ชาวเมืองผู้หมกมุ่นอยู่กับการประดับย้อมผิว จะหมายถึงพวกลูกหลานชาวบ้านก็ได้ (วิ.อ. ๓/๒๔๓/๓๐๒)

น้ำขี้ดสีกาย คือขาบ้าง แขนบ้างอกบ้าง หลังบ้างกับต้นไม้เล่า ภิกษุทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย ที่จริงกลับจะทำให้คนที่ไม่เลื่อมใสก็ไม่เลื่อมใสไปเลย คนที่เลื่อมใสอยู่แล้วบางพวกก็จะกลายเป็นอื่นไป”พระผู้มีพระภาคครั้งทรงดำนิพวาทภิกษุฉัพพัคคีย์โดยประการต่างๆ แล้วได้ตรัสโทษแห่งความเป็นคนเลี้ยงยาก บำรุงยาก มักราก ไม่สันโดษ ความคลุกคลี ความเกียจคร้าน ตรัสคุณแห่งความเป็นคนเลี้ยงง่าย บำรุงง่าย มักร้อย สันโดษ^{๑๖}

ในรูกขสูตรก็กล่าวถึงว่าด้วยอุปมาด้วยต้นไม่ว่า ภิกษุทั้งหลายเปรียบเหมือนต้นไม้นุ่มไปสู่ทิศปรายจีน โน้มไปสู่ทิศปรายจีน โอนไปสู่ทิศปรายจีน ต้นไม้นั้นถูกตัดโคนแล้วพึงล้มไปทางไหน ล้มไปทางที่โน้มไป โอนไป พระพุทธเจ้าข้า ภิกษุทั้งหลายอุปมานี้ฉันใด อุปมาที่ฉันนั้นเหมือนกัน ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก ย่อมโน้มไปสู่พระนิพพาน โน้มไปสู่พระนิพพาน โอนไปสู่พระนิพพาน ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก ย่อมโน้มไปสู่พระนิพพาน โน้มไปสู่พระนิพพาน โอนไปสู่พระนิพพานอย่างไร ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑) เจริญสัมมาทิฐิอันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในวิสสัคคะ...(๘) เจริญสัมมาสมาธิอันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในวิสสัคคะ ดังนั้นภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ไม่ประมาทเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มากอย่างนี้แล^{๑๗}

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า พราหมณ์ เปรียบเหมือนบุรุษผู้มีความต้องการแก่นไม้ แสวงหาแก่นไม้เที่ยวเสาะหาแก่นไม้อยู่ เมื่อต้นไม้ใหญ่มีแก่นตั้งอยู่ ละเลยแก่น ละเลยกระพี้ ละเลยเปลือก ละเลยสะเก็ดไปเสีย ตัดเอากิ่งและใบถือไป สำคัญว่าแก่น บุรุษผู้มีจักขุเห็นเขาผู้นั้นแล้ว พึงกล่าวอย่างนี้ว่า บุรุษผู้เจริญนี้ ไม่รู้จักแก่น ไม่รู้จักกระพี้ ไม่รู้จักเปลือก ไม่รู้จักสะเก็ด ไม่รู้จักกิ่งและใบ จริงอย่างนั้น บุรุษผู้เจริญนี้ มีความต้องการแก่นไม้ แสวงหาแก่นไม้เที่ยวเสาะหาแก่นไม้อยู่ เมื่อต้นไม้ใหญ่มีแก่นตั้งอยู่ละเลยแก่น ละเลยกระพี้ ละเลยเปลือกละเลยสะเก็ดไปเสีย ตัดเอากิ่งและใบถือไป สำคัญว่าแก่น และกิจที่จะพึงทำด้วยไม้แก่นของเขา จักไม่สำเร็จประโยชน์แก่เขา หรืออีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนบุรุษผู้มีความต้องการแก่นไม้ แสวงหาแก่นไม้ เที่ยวเสาะหาแก่นไม้อยู่ เมื่อต้นไม้ใหญ่มีแก่นตั้งอยู่ ละเลยแก่น ละเลยกระพี้ ละเลยเปลือกไปเสีย หากเอาสะเก็ดถือไป สำคัญว่า

^{๑๖} ญ.บุ. (ไทย) ๗/๒๔๓/๑-๒.

^{๑๗} ส.ม.หา. (ไทย) ๑๕/๑๕๒/๘๒.

แก่น. บุษผู้มีจักขุเห็นเขาผู้นั้นแล้วพึงกล่าวอย่างนี้ว่า บุษผู้เจริญนี้ ไม่รู้จักแก่น ไม่รู้จักกระพี้ ไม่รู้จักเปลือก ไม่รู้จักสะเก็ด ไม่รู้จักกิ่งและใบ จริงอย่างนั้น บุษผู้เจริญนี้ มีความต้องการแก่นไม้ แสงหาแก่นไม้ เทียวเสาะหาแก่นไม้อยู่ เมื่อต้นไม้ใหญ่มีแก่นตั้งอยู่ ละเลยแก่น ละเลยกระพี้ ละเลยเปลือกไปเสีย ถ้าเขาสะเก็ดถือไป สำคัญว่าแก่น และกิจที่จะพึงทำด้วยไม้แก่นของเขาจักไม่สำเร็จประโยชน์แก่เขา

อีกอย่างหนึ่ง ทรงเปรียบเทียบบุษผู้มีความต้องการแก่นไม้ แสงหาแก่นไม้ เทียวเสาะหาแก่นไม้อยู่ เมื่อต้นไม้ใหญ่มีแก่นตั้งอยู่ ละเลยแก่น ละเลยกระพี้ไปเสีย ถ้าเขาเปลือกถือไป สำคัญว่าแก่น. บุษผู้มีจักขุเห็นเขาผู้นั้นแล้ว พึงกล่าวอย่างนี้ว่า บุษผู้เจริญนี้ ไม่รู้จักแก่น ไม่รู้จักกระพี้ ไม่รู้จักเปลือก ไม่รู้จักสะเก็ด ไม่รู้จักกิ่งและใบ จริงอย่างนั้น บุษผู้เจริญนี้ มีความต้องการแก่นไม้ แสงหาแก่นไม้ เทียวเสาะหาแก่นไม้อยู่ เมื่อต้นไม้ใหญ่มีแก่นตั้งอยู่ ละเลยแก่น ละเลยกระพี้ไปเสีย ถ้าเขาเปลือกถือไป สำคัญว่าแก่นและกิจที่จะพึงทำด้วยไม้แก่นของเขา จักไม่สำเร็จประโยชน์แก่เขา. หรืออีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนบุษผู้มีความต้องการแก่นไม้ แสงหาแก่นไม้ เทียวเสาะหาแก่นไม้อยู่ เมื่อต้นไม้ใหญ่มีแก่นตั้งอยู่ ละเลยแก่นไปเสีย ถ้าเขากระพี้ถือไป สำคัญว่าแก่น. บุษผู้มีจักขุเห็นเขาผู้นั้นแล้ว พึงกล่าวอย่างนี้ว่า บุษผู้เจริญนี้ ไม่รู้จักแก่น ไม่รู้จักกระพี้ ไม่รู้จักเปลือก ไม่รู้จักสะเก็ด ไม่รู้จักกิ่งและใบ จริงอย่างนั้น บุษผู้เจริญนี้ มีความต้องการแก่นไม้ แสงหาแก่นไม้ เทียวเสาะหาแก่นไม้อยู่ เมื่อต้นไม้ใหญ่มีแก่นตั้งอยู่ ละเลยแก่นไปเสีย ถ้าเขากระพี้ถือไป สำคัญว่าแก่น และกิจที่จะพึงทำด้วยไม้แก่นของเขา จักไม่สำเร็จประโยชน์แก่เขา หรืออีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนบุษผู้มีความต้องการแก่นไม้ แสงหาแก่นไม้ เทียวเสาะหาแก่นไม้อยู่ เมื่อต้นไม้ใหญ่มีแก่นตั้งอยู่ ตัดเอาแก่นนั้นแหละถือไป รู้ชื่อว่าแก่น. บุษผู้มีจักขุเห็นเขาผู้นั้นแล้ว พึงกล่าวอย่างนี้ว่า บุษผู้เจริญนี้ รู้จักแก่น รู้จักกระพี้ รู้จักเปลือก รู้จักสะเก็ด รู้จักกิ่งและใบ จริงอย่างนั้น บุษผู้เจริญนี้มีความต้องการแก่นไม้ แสงหาแก่นไม้ เทียวเสาะหาแก่นไม้อยู่ เมื่อต้นไม้ใหญ่มีแก่นตั้งอยู่ ตัดเอาแก่นนั้นแหละถือไป รู้ชื่อว่าแก่นและกิจที่จะพึงทำด้วยไม้แก่นของเขาจักสำเร็จประโยชน์แก่เขา จันใด^{๔๔}

๓.๖.๒ การใช้สัตว์เป็นสื่อ

ในปทสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยรอยเท้าสัตว์ ที่พระพุทธรองค์ทรงตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า รอยเท้าของสัตว์ที่เกี่ยวไปบนแผ่นดินทั้งหมดรวมลงในรอยเท้าช้าง รอยเท้าช้างชาวโลกกล่าวว่า เลิศกว่ารอยเท้าเหล่านั้น เพราะเป็นรอยใหญ่ แม้จันใด กุศลธรรมทั้งหมดก็จันนั้นเหมือนกัน มี

^{๔๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๔/๓๖๔.

ความไม่ประมาทเป็นมูล รวมลงในความไม่ประมาท ความไม่ประมาทบัณฑิตกล่าวว่าการกุศลธรรมเหล่านั้น^{๑๙} ภิกษุผู้ไม่ประมาทพึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก ภิกษุผู้ไม่ประมาทเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มากอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑) เจริญสัมมาทิฏฐิอันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสถัคคะ...(๘) เจริญสัมมาสมาธิอันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสถัคคะ ดังนั้นภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ไม่ประมาทเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มากอย่างนี้แล^{๒๐}

พระพุทธเจ้า ได้ทรงเปรียบเทียบพระเกียรตินิคุณของพระองค์ ได้แก่ ความเป็นพระอรหันต์ วิชชาและจรณะเป็นต้นกับรอยเท้าช้าง ปรากฏในจุฬหัตถิปโทปมสูตร^{๒๑} มีใจความสำคัญดังนี้เหมือนพรานป่าผู้ฉลาด จะพึงเข้าไปสู่ป่าเป็นที่อยู่ของช้าง เห็นรอยเท้าช้างขนาดใหญ่ทั้งยาวและกว้าง และรอยเสียดสีในที่สูงนั้นของช้างพังทั้งหลายชื่อวามนิกา (พังค่อม) บ้าง พังทั้งหลายชื่ออุจจาการิกา (พังโย่งมีขนายดำแดง) บ้าง พังทั้งหลายชื่ออุจจาการิกา (พังโย่งมีขนายตุ้ม) บ้าง เขาได้เห็นรอยเพียงเท่านี้ ก็ยังไม่คว่นตัดสินใจว่า ช้างตัวนี้ใหญ่จริงหนอพรานช้างนั้นตามรอยเท้าช้างนั้นไป เห็นที่ซึ่งงาแซะขาดในที่สูง เห็นกิ่งไม้หักในที่สูง และแลเห็นตัวช้างนั้นโคนต้นไม้มที่กลางแจ้ง เดินอยู่ ยืนอยู่ หมอบ หรือนอนอยู่ จึงตัดสินใจว่า ช้างตัวนี้เองเป็นช้างตัวใหญ่ตัวนั้น แม้นฉันใด ข้ออุปมานี้ก็ฉันนั้น เมื่อพระพุทธองค์ได้ทรงอุปมาเกี่ยวกับสัตว์ พระพุทธองค์ทรงใช้สัตว์เลี้ยง สัตว์ป่า และสัตว์ในชาดกเป็นสื่อการสอน ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

การใช้สัตว์ในชาดกเป็นสื่อการสอน ในนาคสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยนาค พระพุทธองค์ทรงตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย พวกนาคอาศัยขุนเขาหิมพานต์ย่อมเคิบโตมีกำลังแล้วลงสู่หนอง ลงสู่หนองแล้วลงสู่บึง ลงสู่บึงแล้วลงสู่แม่น้ำน้อย ลงสู่แม่น้ำน้อยแล้วลงสู่แม่น้ำใหญ่ ลงสู่แม่น้ำใหญ่แล้วลงสู่มหาสมุทรสาคร นาคเหล่านั้นย่อมถึงความเจริญเติบโตทางกายในมหาสมุทรสาครนั้น แม้นฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกันภิกษุเมื่ออาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีล เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมทั้งหลายอย่างไร กล่าวคือภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑) เจริญสัมมาทิฏฐิอันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสถัคคะ...(๘) เจริญสัมมาสมาธิอันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสถัคคะ ดังนั้นภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ไม่ประมาทเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มากอย่างนี้แล^{๒๒}

^{๑๙}ดูรายละเอียดใน องฺทสก. (ไทย) ๒๔/๑๕/๒๘.

^{๒๐}ส.ม.หา. (ไทย) ๑๕/๑๔๐/๗๕.

^{๒๑}ม. ม. (ไทย) ๑๒/๒๕๑/๑๒๒.

^{๒๒}ส.ม.หา. (ไทย) ๑๕/๑๕๑/๘๑.

การใช้สัตว์เลื้อยเป็นสื่อการสอน พระพุทธองค์ก็ทรงกล่าวถึงสัตว์เลื้อยหลายชนิด โดยเฉพาะสุนัข แมว กระต่าย ว่าเป็นสัตว์ที่มีความใกล้ชิดกับมนุษย์ สามารถที่จะอบรมสั่งสอนให้เชื่อฟังได้ และสัตว์เลื้อยอีกหลายชนิด สัตว์เหล่านี้ล้วนมีความจงรักภักดีต่อผู้เป็นเจ้าของ ดังนั้นสัตว์เลื้อยจึงเป็นสัตว์ที่ใช้สอนธรรมเป็นอย่างดี ดังที่ได้ปรากฏในพระไตรปิฎกที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง

การใช้สัตว์ป่าเป็นสื่อการสอน กล่าวคือ ลำพังสัตว์ป่านั้นหาเลี้ยงชีพหรือดำรงชีวิตอยู่ตามลำพังหรือเป็นฝูง แต่โดยส่วนมากจะอาศัยอยู่กันเป็นฝูงชะมากกว่า เนื่องจากสัญชาตญาณของสัตว์ป่านั้นมีความผูกพันกับธรรมชาติ และมีการทำมาหากินในป่า ซึ่งตรงกับสภาวะที่พระพุทธองค์ทรงให้มองเห็นหลักธรรมความสามัคคี คือพลังที่จะช่วยกันป้องกันภัยอันตรายทั้งหลายได้ ดังนั้นพระพุทธองค์ทรงตรัสถึงสัตว์เหล่านี้อยู่เสมอ เพราะสัตว์ย่อมคู่กับป่า และคนก็ต้องคู่กับหลักธรรม จึงจะอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

๓.๖.๓ การใช้บุคคลเป็นสื่อ

การใช้มนุษย์เป็นสื่อการสอน ในที่นี้ผู้ที่มีส่วนช่วยให้สื่อการสอนของพระพุทธเจ้าเกิดความแพร่หลายและเป็นไปได้อย่างรวดเร็ว คือ พระสงฆ์สาวกนับว่าเป็นผู้มีบทบาทสำคัญยิ่งในการเผยแผ่พระศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองตั้งแต่พุทธกาลจนถึงปัจจุบันเพราะพระสงฆ์ เป็นส่วนหนึ่งของพระรัตนตรัย เป็นส่วนหนึ่งของพุทธบริษัท และยังถือว่าเป็นองค์ประกอบหนึ่งของหลักการทางศาสนา^{๒๓} พระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้าในสมัยพุทธกาลที่บันทึกไว้ในพระไตรปิฎกส่วนใหญ่เป็นผู้บรรลุนิพพาน เช่นอนุพุทธ๘๐รูป ได้แก่ พระอัญญาโกณฑัญญะ พระวัปปะ พระภัททิยะ พระมหานามะ พระอัสสชิ พระโมคคัลลานะ พระสารีบุตร พระมหากัสสปะ เป็นต้น จึงมีความประพฤติดี ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติสมควรและยึดมั่นในคุณธรรมของผู้เผยแผ่ มีปฏิปทาการประพฤติปฏิบัติตนเป็นแบบอย่าง ของพุทธบริษัท และรักษาพระธรรมวินัยขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสืบต่อกันมา

การสอนพุทธศาสนาในสมัยนั้น ได้ทำกันหลายรูปแบบ เช่น การปฏิบัติตนให้น่าเลื่อมใส การสนทนาการแนะนำ การตอบปัญหาข้อข้องใจและการแสดงธรรม โดยที่พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ประทานหลักการเผยแผ่ให้พระสาวกยึดถือเป็นหลักปฏิบัติ โดยย่อว่า ให้แสดงธรรม มี

^{๒๓} เสฐียร พันธงชัย, ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ครั้งที่๓, (กรุงเทพมหานคร : ผดุงวิทยาการพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๗๕.

เหตุผลสัมพันธ์ต่อเนื่องกันไปโดยลำดับ ชี้แจงให้เข้าใจในแต่ละแง่แต่ละประเด็น แสดงธรรมด้วยจิตเมตตา มุ่งเพื่อให้เป็นประโยชน์แก่ผู้ฟังอย่างแจ่มแจ้งมากที่สุด พระสาวกทั้งหลายต่างน้อมรับใส่เกล้าและปฏิบัติตามนั้นทุกประการ ในสังคมปัจจุบัน มีพระภิกษุที่เป็นนักปราชญ์ผู้เข้าถึงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นอย่างสม่ำเสมอ ท่านเหล่านั้นเป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาให้พุทธศาสนิกได้เข้าใจในหลักธรรมที่แท้จริง โดยการนำมาประกอบกับสื่อการสอนของพุทธสาวกทั้งหลายที่จะได้นำมาเป็นตัวอย่างของพระสงฆ์ในยุคปัจจุบันที่จะใช้เผยแผ่สื่อการสอนที่ปรากฏในรูปแบบของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น มนุษย์ สัตว์ พืช เป็นต้นกับพุทธศาสนิกชนทั้งหลายต่อไป

๓.๖.๔ การใช้สิ่งแวดล้อมเป็นสื่อ

ในอากาสสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยอากาศ เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี ภิกษุทั้งหลายมหลายชนิดพัดไปในอากาศ คือ ลมทางทิศตะวันออกพัดไปข้าง ลมทางทิศตะวันตกพัดไปข้าง ลมทางทิศใต้พัดไปข้าง ลมอ่อนพัดไปข้าง ลมแรงพัดไปข้าง แม้ฉันใด ภิกษุทั้งหลายก็เหมือนกัน เมื่อเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก สติปัฏฐาน ๔ ประการถึงความเจริญเต็มที่ข้าง อิทธิบาท ๔ ประการถึงความเจริญเต็มที่ข้าง อินทรีย์ ๕ ประการถึงความเจริญเต็มที่ข้าง พละ ๕ ประการ ถึงความเจริญเต็มที่ข้าง โพชฌงค์ ๗ ประการถึงความเจริญเต็มที่ข้าง เมื่อภิกษุเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก สติปัฏฐาน ๔ ประการ ถึงความเจริญเต็มที่ข้าง สัมมปธาน ๔ ประการถึงความเจริญเต็มที่ข้าง อิทธิบาท ๔ ประการถึงความเจริญเต็มที่ข้าง อินทรีย์ ๕ ประการ ถึงความเจริญเต็มที่ข้าง พละ ๕ ประการ ถึงความเจริญเต็มที่ข้าง โพชฌงค์ ๗ ประการถึงความเจริญเต็มที่ข้างอย่างไร กล่าวคือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑) เจริญสัมมาทิฐิอันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสถัคคะ...(๘) เจริญสัมมาสมาธิอันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสถัคคะ ดังนั้นภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก สติปัฏฐาน ๔ ประการถึงความเจริญเต็มที่ข้าง สัมมปธาน ๔ ประการถึงความเจริญเต็มที่ข้าง อิทธิบาท ๔ ประการถึงความเจริญเต็มที่ข้าง อินทรีย์ ๕ ประการ ถึงความเจริญเต็มที่ข้าง พละ ๕ ประการ ถึงความเจริญเต็มที่ข้าง โพชฌงค์ ๗ ประการถึงความเจริญเต็มที่ข้างอย่างนี้แล^{๒๔}

^{๒๔} ส. มหา. (ไทย) ๑๕/๑๕๕/๘๔.

การใช้แม่น้ำเป็นสื่อ ในนทีสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำ พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลายแม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปรายจีน หลังไปสู่ทิศปรายจีน บ่าไปสู่ทิศปรายจีน ครั้งนั้น หมู่มหาชนพากันถือเอาจอบและตะกร้ามาด้วยประสงค์ว่า พวกเราจักทำการทดแม่น้ำคงคานี้ให้ไหลกลับ ให้หลังกลับ ให้บ่ากลับ ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน หมู่มหาชนนั้นจะพึงทำการทดแม่น้ำคงคาให้ไหลกลับ ให้หลังกลับ ให้บ่ากลับ ได้ละหรือ? ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ไม่ได้ พระเจ้าข้า ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะแม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปรายจีน หลังไปสู่ทิศปรายจีน บ่าไปสู่ทิศปรายจีน การที่จะทำการทดแม่น้ำคงคาให้ไหลกลับ ให้หลังกลับ ให้บ่ากลับ มิใช่กระทำได้ง่าย แต่เป็น การแน่นอนว่า หมู่มหาชนพึงเป็นผู้มีส่วนแห่งความลำบากยากแค้น แม้นันใด ภิกษุทั้งหลาย พระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา มิตร^{๒๕} อำมาตย์^{๒๖} ญาติ^{๒๗} สาโลหิต^{๒๘} ก็ตาม พึงปวารณาภิกษุผู้เจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ผู้กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ด้วยโทษะทั้งหลาย เพื่อนำไปตามใจว่า บุรุษผู้เจริญ เชิญท่านมาเถิดท่านจะนุ่งห่มผ้ากาสายะเหล่านี้ทำไม? ท่านจะเป็นคนโล้นถือกระบือเอี้ยวไปทำไม? ท่านจงเสีจมาบริโภคนิโคธะและกระทำบุญเถิด ภิกษุผู้เจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ผู้กระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นั้น จักลาสิกขาสิกขาออกเป็นคฤหัสถ์ ข้อนี้นี้มีฐานะที่จะมีได้

ข้อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะว่าจิตที่น้อมไปในวิเวก โน้มไปในวิเวก โอนไปในวิเวก ตลอดกาลนานนั้น จักสึกออกมาเป็นคฤหัสถ์ ข้อนี้นี้มีฐานะที่จะมีได้ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างไรเล่า? ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัมมาทิฏฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุย่อมเจริญอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้แล

^{๒๕}มิตร หมายถึงคนรู้จักกัน เพราะการใช้ของในเรือนร่วมกัน เช่น ให้อาหารแก่กันและกันหรือรับของจากกัน (ส.ม.อ. ๓/๑๐๑๒/๓๖๗)

^{๒๖}อำมาตย์ หมายถึง ผู้ร่วมงานกัน ทำประโยชน์ร่วมกัน เช่นปรึกษาหารือกัน หรือไปมาด้วยกัน (ส.ม.อ. ๓/๑๐๑๒/๓๖๗)

^{๒๗}ญาติ หมายถึง ผู้เกี่ยวข้องกันโดยการแต่งงานกัน ได้แก่ มารดา บิดาของสามี และเครือญาติฝ่ายมารดา บิดาของสามี หรือมารดา บิดาของภรรยาและเครือญาติฝ่ายบิดามารดาของภรรยา (อ.จ.ต.อ. ๒/๗๖/๒๒๗, ส.ม.อ. ๓/๑๐๑๒/๓๖๗, ส.ก. ๒/๑๐๑๒/๖๒๕)

^{๒๘}สาโลหิต หมายถึง ผู้ร่วมสายเลือดเดียวกัน เช่น พี่ชาย น้องชาย น้องสาว ลูก ป้า (อ.จ.ต.อ. ๒/๗๖/๒๒๗, ส.ม.อ. ๓/๑๐๑๒/๓๖๗) หรือญาติฝ่ายมารดา (อ.จ.ต.อ. ๒/๗๖/๒๒๕)

สะท้อนให้เห็นว่าวิถีชีวิตของพุทธศาสนิกชนนั้นมีความสัมพันธ์กับการใช้น้ำและการเป็นอยู่ที่เนืองด้วยน้ำอย่างแนบแน่นมานาน อีกทั้งขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมต่างๆ ของชาวพุทธก็มักมีน้ำเป็นองค์ประกอบในพิธีนั้นๆ ทั้งในราชพิธีและพิธีกรรมของชาวบ้านทั่วไป เช่น พิธีบรมราชาภิเษก พิธีมุรธาภิเษก พิธีลงทรง พิธีก่อพระทราย พิธีโสกันต์ พิธีพิพัฒน์สัตยา พิธีลอยกระทง เป็นต้น ล้วนมีส่วนช่วยให้เกิดความสำนึกรักและหวงแหน ทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อมอื่นๆ ซึ่งเป็นกระบวนการเชื่อมโยงกันและผูกพันกับชีวิตชาวพุทธตั้งแต่แรกเกิดจนตาย พิธีกรรมต่างๆ นี้เป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมที่มีอยู่ในสังคมชาวพุทธไทยที่มีน้ำเข้ามาเกี่ยวข้องอยู่ด้วยเสมอ การดำรงชีวิตอยู่ด้วยการอาศัยน้ำเป็นหลักนี้ สะท้อนให้เห็นถึงวิธีการดำรงชีวิตแบบชาวน้ำ การสร้างถิ่นฐานอยู่อย่างง่าย ตามแม่น้ำลำคลองซึ่งอาจเป็นอยู่ในน้ำ เช่น เรือนแพ เรือแพ บริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาหรืออยู่บนตลิ่งนั้น นับเป็นกลุ่มที่ทอดให้เห็นสะพาน แห่งวัฒนธรรมของชาวน้ำกับชาวบกได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น ตลอดจนเป็นจุดกำเนิดที่แสดงออกในงานเทศกาล การละเล่นทางน้ำของชาวพุทธไทย เช่น งานฉลองชักพระ การพายเรือเล่นสักวา การแข่งเรือ เป็นต้น และงานด้านสถาปัตยกรรมทางน้ำทั้งคดงามและทรงคุณค่าทางศิลปะอื่นๆ อีกมากมาย

ในปฐมเมฆสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยเมฆฝน เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี ภิกษุทั้งหลาย เมฆฝนก้อนใหญ่ที่เกิดนอกฤดูกาล พัดเอาฝุ่นละอองธุลีที่ตุ้งขึ้นในเดือนท้ายฤดูร้อน^{๒๙} ให้อันตรธานหายไปโดยฉับพลัน แม้ฉนใด ภิกษุก็ฉนนั้นเหมือนกัน เมื่อเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก ย่อมทำบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วๆ ให้อันตรธานสงบไปโดยฉับพลัน ภิกษุเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก ย่อมทำบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วๆ ให้อันตรธานสงบไปโดยฉับพลันอย่างไร ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑) เจริญสัมมาทิฐิอันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสถัคคะ...(๘) เจริญสัมมาสมาธิอันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสถัคคะ ฉนนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก ย่อมทำบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วๆ ให้อันตรธานสงบไปโดยฉับพลันอย่างนี้แล^{๓๐}

การอาบน้ำในศาสนา ก็โดยสมัยนั้นแล สุนทริกการทวาชพราหมณ์ นั่งอยู่ไม่ไกลพระผู้มีพระภาค จึงทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่าท่านพระโคตม จะเสด็จไปยังแม่น้ำพาหุกา เพื่อจะทรงสนานหรือพระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า คุณกรพราหมณ์ จะมีประโยชน์อะไรด้วยแม่น้ำพาหุกาเล่า แม่น้ำพาหุกา จักทำประโยชน์อะไรได้สุนทริกการทวาชพราหมณ์ ท่านพระโคตม แม่น้ำพาหุกา ชนเป็นอันมาก สมมติว่าให้ความบริสุทธิ์ได้ท่านพระโคตม แม่น้ำพาหุกา ชนเป็นอันมาก สมมติว่าเป็นบุญหนึ่ง ชนเป็นอันมาก พวกมัน ไปลอยบาปกรรมที่ตนทำแล้วในแม่น้ำพาหุการั้งนั้น

^{๒๙} เดือนท้ายฤดูร้อน ในที่นี้หมายถึงเดือนอาสาฬหะ หรือเดือน ๘ (ส.ม.อ. ๓/๑๕๖-๗/๒๐๑)

^{๓๐} ส.มหา.(ไทย) ๑๘/๑๕๖/๘๕.

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกะสุนทรภักการทวาชพราหมณ์ด้วยพระคาถาทั้งหลายว่าคนพาล มีกรรมด่า
 เล่นไปยังแม่น้ำพาหุกา ทำน้ำอชีกักกะ ทำน้ำคยาแม่น้ำสุนทริกา แม่น้ำสรัสสดี ทำน้ำปยาละ และ
 แม่น้ำพาหุมดี แม้เป็นนิตย์ ก็บริสุทธีไม่ได้ แม่น้ำสุนทริกา ทำน้ำปยาละ หรือแม่น้ำพาหุกา จักทำ
 อะไร ได้จะชำระนรชนผู้มีเวร ทำกรรมอันหยาบช้า ผู้มีกรรมอันเป็นบาปนั้น ให้บริสุทธีไม่ได้
 เลย ผักคุณฤกษ์ย่อมถึงพร้อม แก่บุคคลผู้หมดจดแล้วทุกเมื่ออุโบสถ ก็ย่อมถึงพร้อม แก่บุคคลผู้
 หมดจดแล้วทุกเมื่อวัตรของบุคคลผู้หมดจดแล้ว มีภาระงานอันสะอาด ย่อมถึงพร้อมทุกเมื่อ
 พราหมณ์ ท่านจงอาบในคำสอนของเราเถิด จงทำความเกษมในสัตว์ทั้งปวงเถิด ถ้าท่านไม่กล่าว
 คำเท็จ ไม่เบียดเบียนสัตว์ ไม่ถือเอาวัตถุที่เจ้าของไม่ให้ เป็นผู้มีความเชื่อ ไม่ตระหนี่ไฉรี ท่านไป
 ยังทำน้ำคยาแล้วจักทำอะไรได้ แม้การค้ำน้ำในท่าคยา ก็จักทำอะไรให้แก่ท่านได้สุนทรภักการทวาช
 บรรลุพระอรหัตต์

ครั้นพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว สุนทรภักการทวาชพราหมณ์ได้กราบทูลพระผู้มี
 พระภาคดังนี้ว่าข้าแต่ท่านพระโคตมผู้เจริญ ภาณิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่ท่าน พระโคตมผู้
 เจริญ ภาณิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก เปรียบเหมือนคนหงายของทีครว่า เปิดของที่ปิดบอกทางแก่คน
 หลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืดด้วยคิดว่า ผู้มีจักขุ จักเห็นรูปดังนี้ ฉันทพระโคตมผู้เจริญ
 ทรงประกาศธรรมโดยอนกปริยาย ฉันทนั้นเหมือนกันข้าพระองค์นี้ขอถึงท่าน พระโคตม พระธรรม
 และพระภิกษุสงฆ์ว่า เป็นสละนะ ข้าพระองค์ พึงได้บรรพชาอุปสมบท ในสำนักของท่านพระโคตม
 ผู้เจริญเถิดสุนทรภักการทวาชพราหมณ์ ได้บรรพชาอุปสมบท ในสำนักของพระผู้มีพระภาคแล้ว ก็
 ท่านพระภักการทวาชะครั้นอุปสมบทแล้วไม่นาน หลีกออกจาก หมู่อยู่ผู้เดียว ไม่ประมาณ มีความเพียร
 มีใจเด็ดเดี่ยว ไม่ช้านานเท่าไร ก็ทำให้แจ้งซึ่งที่สุด แห่งพรหมจรรย์ ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า ที่กุลบุตร
 ทั้งหลายผู้มีความต้องการ ออกจากเรือนบวช เป็นบรรพชิตโดยชอบด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ รู้
 ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้
 มี ก็ท่านพระภักการทวาชะได้เป็น พระอรหันตองค์หนึ่ง ในบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย^{๓๑}

การอุปมาด้วยลมด้วยลมเพื่อสอนธรรมะ ลมมีความใกล้ชิดกับมนุษย์ ด้วยเหตุนี้
 พระพุทธเจ้าและพระอริยสาวกได้นำลมมาใช้ในการสอนธรรม ลมถูกนำมาอุปมาเปรียบเทียบกับทั้งที่
 เป็นกุศลและเป็นอกุศลทำให้สามารถสร้างความเข้าใจในธรรมต่างๆ ได้ง่ายขึ้น จากการค้นคว้าวิจัย
 เอกสารพบลมที่ถูกนำมาเป็นเครื่องมือสอนธรรมอยู่หลายแห่ง ดังนี้

^{๓๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๘-๕๙/๔๘-๕๑.

การอุปมาด้วยลมกับการสอนในกุศลธรรมในอากาสสูตร พระพุทธเจ้าทรงตรัสสั่งสอนธรรมให้กับภิกษุ โดยเปรียบเทียบการปฏิบัติธรรมให้ประสบความสำเร็จต้องใช้ธรรมที่หลากหลายอุปมาเหมือนลมที่มีหลากหลายในอากาสพระพุทธเจ้าตรัสว่า ลมหลายชนิดพัดไปในอากาส คือ ลมทางทิศตะวันออกพัดไปข้างลมทางทิศตะวันตกพัดไปข้าง ลมทางทิศเหนือพัดไปข้าง ลมทางทิศใต้พัดไปข้าง ลมมีฝุ่นพัดไปข้าง ลมไม่มีฝุ่นพัดไปข้าง ลมหนาวพัดไปข้าง ลมร้อนพัดไปข้าง ลมอ่อนพัดไปข้าง ลมแรงพัดไปข้าง แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก สติปัญฐาน ๔ ประการถึงความเจริญเต็มที่ข้าง สัมมปธาน ๔ ประการถึงความเจริญเต็มที่ข้าง อิทธิบาท ๔ ประการถึงความเจริญเต็มที่ข้าง อินทรีย์ ๕ ประการถึงความเจริญเต็มที่ข้าง พละ ๕ ประการถึงความเจริญเต็มที่ข้าง โพชฌงค์ ๗ ประการถึงความเจริญเต็มที่ข้าง^{๓๒}

ในทุติยเมฆสูตร พระพุทธเจ้าทรงนำลมมรสุมมาเป็นอุปมาสอนธรรม ทรงตรัสว่า“ภิกษุทั้งหลาย ลมมรสุมพัดเอาเมฆฝนก้อนใหญ่ที่เกิดขึ้นให้อันตรธานหายไปในช่วง แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อเจริญมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มากย่อมทำบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วๆให้อันตรธานสงบไปในระหว่าง”^{๓๓}จากพุทธพจน์ พระพุทธองค์ทรงเปรียบอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นคือเมฆก้อนใหญ่ ส่วนลมมรสุมที่พัดเมฆก็คือ อริยมรรคในอโยคุพสูตร พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนท์ว่า การแสดงฤทธิ์ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายนั้นง่ายดุยกับ การที่ลมพัดปยุ่นหรือปยุ่นฟ้ายขึ้นไปสู่อากาศ^{๓๔} พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบลมพัดเปรียบได้กับความพยายามในการแสดงฤทธิ์ ส่วนผลของการแสดงฤทธิ์เปรียบได้กับปยุ่นที่ลอยขึ้นสู่อากาศ คำอุปมานี้ทำให้มองเห็นภาพชัดเจนว่าเป็นเรื่องที่ย่ายมากสำหรับพระพุทธเจ้าที่จะแสดงฤทธิ์

ในคันธชาติสูตร พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนท์ว่า กลิ่นที่สามารถลอยตามลมก็ได้ ลอยทวนลมก็ได้มีอยู่ในโลก พระองค์ทรงเปรียบคนดีมีศีลธรรมจะได้รับการสรรเสริญไปทุกทิศทุกทาง เปรียบได้กับการมีกลิ่นหอมที่สามารถจะกระจายไปตามลมได้ทุกทิศทุกทางไม่จำเป็นต้องลอยตามลมเสมอไป พระองค์ตรัสเป็นคาถาว่ากลิ่นดอกไม้อลอยไปทวนลมไม่ได้ กลิ่นจันทร์ กลิ่นกฤษณหรือกลิ่นกะลำพัก ลอยไปทวนลมไม่ได้ ส่วนกลิ่นสัตบุรุษลอยไปทวนลมได้ เพราะสัตบุรุษจรไปทั่วทุกทิศ^{๓๕}

^{๓๒} ส.ม.(ไทย) ๑๕/๑๕๕/๘๔.

^{๓๓} ส.ม.(ไทย) ๑๕/๑๕๗/๘๖.

^{๓๔} ส.ม.(ไทย) ๑๕/๘๓๔/๔๑๔.

^{๓๕} ส.ม.(ไทย) ๑๕/๘๐/๓๐๕.

ในสัทนาทสูตร^{๓๖} พระสารีบุตรได้แสดงธรรมและแก้ข้อกล่าวหาต่อหน้าพระพุทธเจ้าในเรื่องที่ไปกระทบกับภิกษุรูปหนึ่งแล้วไม่กล่าวขอโทษแก่ภิกษุรูปนั้น พระสารีบุตรได้อุปมาเปรียบเทียบใจของท่านเหมือนลม มีเนื้อหาดังนี้ลมย่อมพัดของสะอาดบ้าง พัดของไม่สะอาดบ้าง พัด कुछบ้าง พัดมูลบ้าง พัดน้ำลายบ้าง พัดหนองบ้าง พัดเลือดบ้าง แต่ลมก็ไม่อึดอัด ระอา หรือรังเกียจสิ่งนั้น แม้ฉันใด ข้าพระองค์ก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีใจเสมอด้วยลม ไพบูลย์ เป็นนหคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่พระสารีบุตรเปรียบเทียบท่านไม่มีกิเลส กิเลสทั้งหลายจึงไม่สามารถจะทำร้ายจิตของพระสารีบุตรได้แล้ว แม้จะจิตจะไปสัมผัสกับอารมณ์ที่ไม่ดีภายนอก ท่านก็ไม่มีความยินดีในร้ายในมหาโกฏฐิตเถรคาถา ภิกษุชื่อ พระมหาโกฏฐิตเถระได้กล่าวคาถาไว้ดังนี้ “ภิกษุสงฆ จงดเว้นจากการทำชั่ว พุดด้วยปัญญา ไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมกำจัดบาปกรรมทั้งหลายได้เหมือนลมพัดใบไม้ให้ร่วงหล่นไป”^{๓๗}จะสังเกตได้ว่า ภิกษุรูปนี้เปรียบเทียบการงดเว้นการทำบาปทั้งหลายเหมือนลมพัดซึ่งเปรียบประดุจปัญญา ซึ่งพัดพาเอาใบไม้ให้หลุดร่วงไป ใบไม้ถูกอุปมาเปรียบเหมือนบาปในกาติยานเถรคาถา ภิกษุชื่อพระกาติยานเถระ ได้กล่าวคาถาที่เกี่ยวกับการเปรียบเทียบอุปมาโดยใช้ลม ดังนี้

ดังประทีปที่มีเปลวไฟน้อย ย่อมดับไปเพราะลม เหมือนเถาวัลย์หลุดร่วงเพราะลม ฉันใดเธอผู้มีโคตรเหมือนพระอินทร์ แม้เธอก็ฉันนั้น อย่าถือมั่น จงกำจัดมารเสีย จงปราศจากความกำหนดพอใจในเวทนาทั้งหมด จงเป็นผู้สงบเย็น รอคอยกาลปรินิพพานในอรรถาพนี้แล”^{๓๘}จะสังเกตเห็นว่าลมถูกเปรียบเทียบได้กับการละวางความยึดมั่นถือมั่น โดยเถาวัลย์ที่ยึดติดอยู่กับต้นไม้ถูกอุปมาให้เป็นการยึดมั่นในความกำหนดพอใจในเวทนาทั้งหลายในสุภาชีวิตัมมพวนิกาเถรคาถา ภิกษุชื่อ พระสุภาชีวิตัมมพวนิกาเถรี ได้กล่าวคาถาที่เกี่ยวข้องกับนำลมมาใช้อุปมาเปรียบเทียบ ดังนี้ “ความกำหนัดนั้นดิฉันยกออกแล้ว เหมือนลมหอบเอาเชื้อเพลิงออกจากหลุมถ่านเพลิงถูกทำให้พินาศไปแต่ยอด เหมือนนกภาษาหนึ่งที่ตกลงในยาพิษออกไป ความกำหนัดนั้น ดิฉันไม่รู้ดอกว่าเป็นอย่างไร เพราะมันถูกดิฉันกำจัดเสียแล้วพร้อมกับรากด้วยอริยมรรค”จากสุภามิตนี้ ลมถูกอุปมาเปรียบได้กับอริยมรรค ส่วนเชื้อเพลิงถูกอุปมาเปรียบกับความกำหนัดที่ถูกขจัดออกจากจิต อริยมรรคที่เปรียบได้กับลมนี้ จะเป็นสิ่งที่นำพาเอาสิ่งชั่วร้ายออกจากจิต คุณลมหอบเชื้อเพลิงออกจากหลุมถ่าน

^{๓๖} อก.นวก. (ไทย) ๒๓/๑๑/๔๕๓.

^{๓๗} พุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๒/๓๐๔.

^{๓๘} พุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๔๑๖/๔๑๑.

ในขุททกนิกาย จุฬนิกาย พระปัจเจกพุทธเจ้าใช้สำนวนว่า “ไม่คิดข้ายเหมือนลม”^{๗๕} โดยลมถูกเปรียบได้กับพระปัจเจกพุทธเจ้า ส่วนข้ายอุปมาหมายถึง ๒ อย่างคือ ข้ายค้นหาและข้ายทักขิ พระปัจเจกพุทธเจ้าละข้ายค้นหาและข้ายทักขิได้แล้ว ท่านจึงไม่ยึดติดอยู่กับอายตนะภายนอก

การอุปมาด้วยลมกับการสอนในอุทฺตลกรรมใน เรวัญชกัณห์^{๗๖} พระพุทธเจ้าทรงใช้ลมอุปมาเปรียบเทียบเกี่ยวกับการดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาทั้งในสมัยของพระองค์เองและพระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ ซึ่งแต่ละพระองค์นั้นมีการบริหารจัดการที่แตกต่างกันทำให้ศาสนาดำรงอยู่ได้นานหรือไม่นานหากพระพุทธเจ้าองค์ใดมีการบริหารจัดการไม่ดี ศาสนาจะดำรงอยู่ไม่นาน จุกดอกไม้นานาพรรณงอกอยู่บนแผ่นดินกระดาน ยังไม่รื้อยด้าย ย่อมถูกลมพัดกระจัดกระจายออกไปและในทางตรงกันข้าม หากพระพุทธเจ้าองค์ใดบริหารจัดการที่ดี ศาสนาจะดำรงอยู่ได้นาน จุกดอกไม้นานาพรรณที่รื้อยด้ายเชื่อมติดกัน ย่อมไม่ถูกพัดกระจายออกไปตามแรงลมจากเนื้อความนี้ ลมถูกเปรียบเทียบในทางที่ไม่ดี ลมจึงอุปมาเป็นภัยต่างๆที่จะเข้ามาทำให้ศาสนาดำรงอยู่ได้ไม่นาน แต่ในทางตรงกันข้ามหากศาสนามีความมั่นคงดีแล้วภัยต่างๆก็คุกคามได้ยาก อุปมาเหมือนลมที่ไม่สามารถพัดเอาดอกไม้ที่รื้อยเป็นพวงมาลัยดอกไม้แล้ว ดอกไม้จะไม่กระจัดกระจายจากการโดนลมพัด

โสณโกฬิสวัตถุ^{๗๗} พระโสณะบรรลุลอรหัตผลแล้ว ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อสนทนาธรรม พระโสณะได้กล่าวถึงลักษณะจิตของผู้เป็นพระอรหันต์ โดยมีลมมาเป็นเครื่องมือเปรียบเทียบ ดังคาถาภิกษุผู้มีจิตสงบระงับหลุดพ้นโดยชอบ ย่อมไม่มีการสังสมกิจที่ทำแล้ว ทั้งไม่มีกิจที่จะต้องทำอีก ภูเขาหินแท่งที่บ่มไม่สะเทือนเพราะลม นั้นใด รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ทั้งมวล ทั้งที่เป็นอริยารมณ์และอนิยารมณ์ย่อมทำจิตของผู้คงที่ให้หวั่นไหวมิได้ ฉะนั้น^{๗๘}

มหาสิหนาทสูตร^{๗๙} ขณะที่พระพุทธเจ้ายังเป็นพระโพธิสัตว์ ครั้งพระองค์ทรงบำเพ็ญตบะ พระพุทธองค์ทรงใช้ลมมาเป็นเครื่องมือสอนธรรม โดยพระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบลมกับแดดคือการปฏิบัติที่ทรمانตนเองโดยการอดอาหาร ทรงกล่าวกับพระสารีบุตรว่า ร่างกายที่ผอมแห้งดูผลน้ำเต้าที่ถูกตัดแต่ยังอ่อนนุ่มและแดดแล้ว ย่อมเหือดแห้งไป ก็เปรียบได้กับที่พระองค์ทรงอดอาหารทรمانพระวรกาย ร่างกายย่อมแห้งดูกับน้ำเต้าที่เหือดแห้ง พระองค์ทรงย้ำว่าการทำ

^{๗๕} พ.อุ. (ไทย) ๓๐/๑๕๓/๔๕๔.

^{๗๖} วิ.ม. (ไทย) ๑/๑๕/๑๑.

^{๗๗} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๔๔/๑๑.

^{๗๘} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๔๔/๑๒.

^{๗๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๘/๑๖๒.

ตนให้ลำบากเช่นนี้ ไม่ใช่หนทางหลุดพ้นในกัณฑ์ทรกสูตร การนั่งนิ่งเฉยของพระภิกษุสงฆ์ ถูกนำมาขยายความในอรรถกถาเพื่อสอนธรรม ว่าหมายถึง การนั่งด้วยอาการสำรวม กาย วาจา และใจ เปรียบเสมือน มหาสมุทรที่ปราศจากลม^{๔๔} ในพระสูตรนี้ จะสังเกตได้ว่า หากมองในทางกลับกัน ถ้าภิกษุไม่สำรวม กาย วาจาและใจ อุปมาได้กับลมไม่สงบเกิดในมหาสมุทร ย่อมทำให้เกิดคลื่นในมหาสมุทรและทำให้เกิดผลกระทบที่ร้ายแรงต่างๆเข้ามาเพราะมหาสมุทรมีส่วนประกอบมากการเกิดคลื่นย่อมกระทบต่อสิ่งต่างๆ ลมจึงอุปมาเปรียบได้กับความประพฤติกของพระภิกษุสงฆ์หากสำรวมก็จะเกิดผลที่ดี หากไม่สำรวมก็เกิดผลไม่ดี

ในโปตลียสูตร^{๔๕} พระพุทธเจ้าตรัสสนทนากับคหบดีชื่อ โปตลียะ มีอยู่ตอนหนึ่ง พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนโปตลียะเกี่ยวกับโทษแห่งกามว่า บุรุษถือคบหาผู้ที่ไฟติดลูกโซนเดินทวนลมไป และบุรุษนั้นก็ไม่ยอมปล่อยคบหาผู้ที่มิไฟลูกโซนเสีย คบหาผู้อย่อมไหม้มือ ไหม้แขนเขาอาจถึงตายได้ พระพุทธเจ้าตรัสต่อไปว่า กามทั้งหลายอุปมาด้วยคบเพลิง มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก อุปมาทำให้เห็นภาพว่าการเดินทวนลมหมายถึงการมีเจตนาที่แรงกล้าที่จะเสพกามในพหุธาตุ กสูตร^{๔๖} พระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่ ณ พระเชตะวัน ทรงสั่งสอนธรรมะแก่ภิกษุทั้งหลาย โดยมีเนื้อหาโดยสรุปว่า ภัยทั้งหลาย ล้วนเกิดจากคนพาล มิได้เกิดจากบัณฑิตฉะนั้น คนพาลมักจะเกิดภัย บัณฑิตไม่เกิดภัย พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบว่าภัยก็เหมือนกับลม ที่มีอาจจะพัดเข้าไปในบานประตูที่มิดชิดได้ คุกภัยที่ไม่สามารถเป็นอุปสรรคให้เกิดกับบัณฑิตได้ ประตูที่ปิดมิดชิดแล้วอุปมาเป็นเกราะป้องกันภัยให้กับบัณฑิตที่อาศัยภายในในพิลังกิกสูตร พระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ ตรัสสอนธรรมแก่พิลังกิกการทวาทพราหมณ์ โดยมีคำถ้อยนี้ผู้ใดประทุษร้ายต่อบุคคลผู้ไม่ประทุษร้ายซึ่งเป็นผู้บริสุทธิ์ ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนินบาปย่อมกลับมาถึงบุคคลนั้นซึ่งเป็นคนพาลอย่างแน่แท้ คุณพละอันละเอียดที่บุคคลขาดไปทวนลมแล้ว ฉะนั้น^{๔๗}

จากถ้อยคำกล่าว พระองค์ทรงอุปมาเปรียบเทียบการกลับมาของพละที่ขัดทวนลม เป็นการกลับมาของวิบากที่เกิดจากการทำกรรม ฉะนั้น ลมจึงน่าจะหมายถึงกฎแห่งกรรมในเวรมกสูตร^{๔๘} พระพุทธเจ้าแสดงธรรมแก่ภิกษุ ณ กรุงสาวัตถี ทรงอุปมาเปรียบภิกษุที่ติดลากลักการะและความสรวะริยุเป็นเหมือนนกที่ถูกลมบ้าหมูพัด เพราะนกที่ถูกลมบ้าหมูพัดจะทำให้ไม่สามารถบิน

^{๔๔}ม.ม.อ.(ไทย) ๒/๑/๒.

^{๔๕}ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๔/๔๔.

^{๔๖}ม.อ.(ไทย) ๑๔/๑๒๔/๑๖๐.

^{๔๗}ส.ส.(ไทย) ๑๕/๑๕๐/๒๖๕-๒๗๐.

^{๔๘}ส.น.(ไทย) ๑๖/๑๖๕/๒๗๑.

ต่อไปได้ในกุณฑลศาลาสูต^{๔๙} พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ วัจจโคตรปริพาชก โดยวัจจโคตรปริพาชกได้ถามพระพุทธเจ้าว่า“ท่านพระโคดม เวลาที่ไฟถูกลมพัดไปได้ไกล ท่านพระโคดมจะทรงบัญญัติอะไรแก่เปลวไฟนี้คิดไฟเพราะเชื้ออะไรเล่า”พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า“วัจจะ เวลาที่เปลวไฟถูกลมพัดไปได้ไกล เราบัญญัติเชื้อคือลมนั่น เพราะลมเป็นเชื้อของเปลวไฟนั่น” จากนั้นพระพุทธเจ้าทรงสรุปว่า“วัจจะเวลาที่สัตว์ทอดทิ้งกายนี้และไม่เข้าถึงกายอย่างใดอย่างหนึ่ง เราบัญญัติอุปาทานคือตัณหานั่น เพราะตัณหาเป็นเชื้อของสัตว์นั่น”อุปมาเปรียบลมเหมือนตัณหานั่นเอง เมื่อสัตว์ยังมีเชื้อคือตัณหาอยู่ย่อมมีการเวียนว่ายตายเกิด อุปมาเหมือนเปลวไฟยังมีเชื้อคือลมย่อมทำให้เปลวไฟยังคงลุกโพลงฉะนั้น

ในสังการวสูตร พระพุทธเจ้าทรงตรัสสั่งสอน สังการวพราหมณ์ โดยพระองค์ทรงใช้ลมมาเป็นอุปมาสอนธรรม ดังพุทธพจน์นี้ภาชนะน้ำที่ถูกลมพัด ไหว วน เป็นคลื่น คนมีตาดีมองดูเงาหน้าของตนในภาชนะน้ำนั้นไม่พึงรู้ ไม่พึงเห็นตามความเป็นจริง แม้จันใด สมัยใด บุคคลมีจิตถูกอุทธัจจกุกุจะจะกัฏุมรุม ถูกอุทธัจจกุกุจะจะครอบงำอยู่และไม่รู้ชัดธรรมชาติของสัจจออกจากอุทธัจจกุกุจะจะที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง สมัยนั้น บุคคลไม่รู้ ไม่เห็นแม้ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์ทั้งสองตาม

ดังนั้นสภาพแห่งความเป็นจริง มนตร์แม้ที่สาธยายมาเป็นเวลานานก็ไม่แจ่มแจ้งได้ไม่จำเป็นต้องพูดถึงมนตร์ที่ไม่ได้สาธยายเลย ฉะนั้นเหมือนกัน^{๕๐}พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบน้ำคือจิต ลมที่พัดน้ำคืออุทธัจจกุกุจะจะ น้ำที่ไหวเพราะลมพัดก็คือ จิตที่ถูกอุทธัจจกุกุจะจะเข้าครอบงำทำให้จิตไม่สามารถมองเห็นความจริงของชีวิต การกระเพื่อมของน้ำที่เกิดจากลมทำให้มองเห็นเงาตนเองหรือความเป็นจริงในตนเองไม่ชัดเจนในอินทขิลสูตร พระพุทธเจ้าทรงอุปมาเปรียบเทียบภิกษุที่ไม่เห็นอริยสัจ ๔ ว่าเหมือนปยุ่นหรือปุยฝ้ายที่ถูกลมพัดไปได้ทุกทิศทุกทาง“ เปรียบเหมือนปยุ่นหรือปุยฝ้ายเป็นของเบา มักลอยไปตามลมวางไว้บนพื้นอันราบเรียบ ลมทางทิศตะวันออกพัดปยุ่นหรือปุยฝ้ายนั้นไปทางทิศตะวันตก ลมทางทิศตะวันตกพัดไปทางทิศตะวันออก ลมทางทิศเหนือพัดไปทางทิศใต้ ลมทางใต้พัดไปทางทิศเหนือ”^{๕๑} ซึ่งแตกต่างกับภิกษุที่รู้อริยสัจ ๔ ทรงอุปมาภิกษุที่รู้อริยสัจ ๔ ว่า“เปรียบเหมือนเสาเหล็กหรือเสาเขื่อนมีลำต้นปักไว้ลึก ฝังไว้ดี ไม่ไหว ไม่โยก แม้หากพายุฝนพัดมาจากทิศตะวันออกอย่างรุนแรงก็ไม่สั่น ไม่สะเทือน ไม่สะท้าน”^{๕๒}พระพุทธเจ้าทรงอุปมากุศลธรรมทั้งหลายคือลม การที่ภิกษุรู้แจ้งในอริยสัจ ๔ เปรียบได้กับการลงเสาเหล็กที่

^{๔๙} ส.พ.า.(ไทย) ๑๘/๔๑๘/๔๕๒.

^{๕๐} ส.ม.(ไทย) ๑๕/๒๓๖/๑๘๒.

^{๕๑} ส.ม.(ไทย) ๑๕/๑๑๐๕/๖๑๕.

^{๕๒} ส.ม.(ไทย) ๑๕/๑๑๐๕/๖๑๕.

หนาแน่น ทำให้ลมพายทำให้หวั่นไหวได้ อริยสัจ ๔ ทำให้จิตไม่หวั่นไหวไปตามอกุศลธรรมที่เข้ามาในลกฺขณทกภทฺทียเถรวัตถุ พระพุทธเจ้าทรงตรัสคาถาแก่ภิกษุทั้งหลายว่า“ภูเขาศิลาล้วน เป็นแท่งทึบ ย่อมไม่สะเทือนเพราะลม ฉนฺได บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะนิทานหรือสรรเสริญ ฉนฺนํ”^{๕๓}อุปมาลมพายเป็นอายตนะภายนอกคือ นินทาและสรรเสริญที่กระทบกับจิตซึ่งอุปมาเป็นภูเขาศิลา จิตของบัณฑิตย่อมอุปมาเหมือนภูเขาศิลาที่แข็งแรงไม่หวั่นไหวต่อคำนิทานหรือสรรเสริญ (อุปมาเป็นลมพาย) ในโลกสันขลุตทกวัตถุ พระพุทธเจ้าทรงตรัสคาถาแก่ภิกษุรูปหนึ่งว่า“บุคคลใด ประทุษร้ายต่อผู้คนผู้ไม่ประทุษร้าย เป็นผู้บริสุทธิ์ ไม่มีกิเลสเพียงดำเนินบาปย่อมกลับมาถึงบุคคลนั้นซึ่งเป็นคนพาลอย่างแน่แท้ ดุจดวงธุลีอันละเอียดที่บุคคลซัดไปทวนลมจะนั้น”^{๕๔}

อุปมาลมเปรียบเทียบกับกบฏวาทกรรม การขว้างผงธุลีทวนลมจะทำให้ผลธุลีย้อนกลับมาหาผู้ขว้างก็เหมือนกับการทำกรรมไม่ดีที่เกิดจากกิเลสภายในจิต ในที่สุดวาทกรรมก็ต้องย้อนกลับมาหาผู้กระทำบาปอย่างแน่นอนในอุปสัณฺหาณวาทปัญหา พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนธรรมแก่อุปสัณฺหาณพ มีอยู่ตอนหนึ่งพระพุทธเจ้าทรงตอบคำถามของอุปสัณฺหาณพ ซึ่งสงสัยเกี่ยวกับสถานะของพระอรหันต์พระพุทธเจ้าตรัสว่า“เปลวไฟถูกกำลังลมพัดไป ย่อมดับ กำหนดไม่ได้ ฉนฺได มุนี พ้นแล้วจากนามกาย ย่อมดับไป กำหนดไม่ได้ ฉนฺนํ”^{๕๕}พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบการหลุดพ้นของพระอรหันต์ที่ไม่สามารถหยั่งรู้ได้ เหมือนกับเปลวไฟที่ถูกลมพัดดับไป ย่อมกำหนดไม่ได้ว่าเปลวไฟมีสถานะอย่างไรหลังจากดับไปแล้ว แสดงให้เห็นว่าสถานะของพระอรหันต์ที่สิ้นชีวิตแล้วไม่สามารถจะรู้ได้โดยเหตุและผล จะเข้าใจได้ก็ต้องปฏิบัติและเข้าถึงเอง

ในขุททกนิกาย มหานิทเทส^{๕๖} พระพุทธเจ้าทรงกล่าวถึงคลื่นที่อยู่ตรงกลางทะเลไม่กระเพื่อมเพราะลมในด้านบนของทะเล และไม่กระเพื่อมเพราะเต่าหรือปลาในด้านล่างของทะเล อุปมาดุจดั่งภิกษุผู้พ้นอาสวะแล้วไม่หวั่นไหวต่อกิเลสค้นหาพระพุทธเจ้าทรงอุปมาเปรียบเป็นดังกิเลสที่ไม่สามารถสร้างความกระทบกระเทือนคลื่นที่อยู่ตรงกลางทะเลเปรียบได้กับจิตของพระอรหันต์ที่มีจิตคงที่ไม่กระเพื่อมหวั่นไหวต่อกิเลส

การใช้ลมเป็นอุปกรณ์ในการปฏิบัติธรรม เป้าหมายสูงสุดของการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา คือ การปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคผลนิพพาน ลมเป็นอุปกรณ์ที่สามารถนำมาช่วยให้บรรลุเป้าหมายสูงสุดนี้ได้ จากหลักฐานในพระไตรปิฎกพบว่า ลมเป็นอุปกรณ์การปฏิบัติธรรมที่พระพุทธเจ้านำมาใช้เป็นอุปกรณ์ในการปฏิบัติธรรม เหตุที่พระองค์เลือกใช้ลม ผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะ

^{๕๓} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๘๑/๕๓.

^{๕๔} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๒๕/๓๐.

^{๕๕} พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๑๐๘๑/๓๕๘.

^{๕๖} พ.ม. (ไทย) ๒๕/๑๕๕/๔๒๒-๔๒๓.

เป็นเพราะลมมืออยู่ภายในร่างกายมนุษย์แล้วทุกคน ลมจึงหาได้ง่าย ในพระไตรปิฎกพบว่า วิธีการใช้ลมเป็นอุปกรณ์ในการปฏิบัติธรรมมีรายละเอียดอยู่ในมหาสติปัฏฐานสูตร^{๕๗} การเจริญสติปัฏฐาน ๔ สามารถฝึกโดยการวิธีเจริญอานาปานสติเพียงอย่างเดียว อานาปานสตินั้นใช้ลมหายใจมาเป็นอุปกรณ์ในการปฏิบัติ ฉะนั้นการศึกษาอานาปานสติโดยละเอียดจะเอื้อให้การปฏิบัติธรรมเป็นไปในแนวทางที่ถูกต้อง พระพุทธเจ้าทรงแนะนำให้หาสถานที่สงบใช้เป็นสถานที่ปฏิบัติ เช่น ตามป่าเขา โคนต้นไม้ และเรือนว่าง แล้วจึงนั่งด้วยท่าขัดสมาธิ ตั้งตัวให้ตรง และใช้สติกำหนดรู้ลมหายใจดังพุทธพจน์ “อานาปานสติที่ภิกษุเจริญแล้วอย่างไร ทำให้มากแล้วอย่างไร จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี นั่งขัดสมาธิ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก”^{๕๘}

๓.๓ สรุป

สรุปได้ว่าการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยการนำสื่อธรรมชาตินี้มาใช้ในการสอนของพระพุทธเจ้าถือว่าเป็นหัวใจหลักในการดำรงไว้ซึ่งพระพุทธศาสนาให้มีความมั่นคง พระพุทธศาสนามีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมียุคกลางทำหน้าที่ในการเผยแผ่พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าให้แผ่ขยายกว้างขวางออกไป พระพุทธเจ้าทรงแสดงถึงบทบาทของพระสาวกในการธำรงไว้ซึ่งพระพุทธศาสนาว่า ภิกษุทั้งหลายจะต้องมีสติปัญญาเฉียบแหลม ได้รับการแนะนำเป็นอย่างดี มีความแกล้วกล้า เป็นพหุสูตร ทรงธรรมทรงวินัย ปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ สามารถบอก แสดง บัญญัติ กำหนดเปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายได้ แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์รับวาทะที่เกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยชอบธรรมได้ หากพระสาวกเป็นผู้สามารถแกล้วกล้าในสิ่งเหล่านี้แล้ว พระองค์ก็พร้อมที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน^{๕๙}

พระพุทธเจ้าทรงสอนพระสาวก และทรงปฏิบัติให้เป็นแบบอย่างแก่พระสาวก เพื่อให้เป็นหน้าที่ของพระสาวกที่จะต้องปฏิบัติสืบต่อกันมา เมื่อพระองค์ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ทรงแสดงธรรมแก่พระสาวกจนมีพระอรหันต์ ๖๑ องค์ เกิดขึ้นในโลก จึงทรงส่งพระสาวกไปประกาศพระศาสนาเป็นครั้งแรกโดยให้ภิกษุทั้งหลายจาริกไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ แสดงธรรมที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้ง

^{๕๗}ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑-๓๐๔.

^{๕๘}ม.อ.(ไทย) ๑๔/๑๔๘/๑๘๗.

^{๕๙}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๘/๑๑๓-๑๑๔.

อรรถและพยัญชนะให้บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิงครบถ้วน แม้พระองค์ก็เสด็จไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม^{๖๐}

การสอนของพระพุทธเจ้ายังประโยชน์สุขให้เกิดขึ้นแก่เวไนยสัตว์เป็นจำนวนมาก ทั้งที่เป็นมนุษย์ เทวดา มาร พรหม และหมู่สัตว์ สมกับพระนามที่ว่าเป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย (สตุถา เทวมนุสฺसानิ) เพราะทรงพร่ำสอนเวไนยสัตว์ด้วยประโยชน์ในภพนี้ ประโยชน์ในภพหน้า และประโยชน์อย่างยิ่ง ตามสมควรภิกษุได้ชื่อว่าเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า เพราะเกิดในที่สุดแห่งการฟัง หรือเพราะเป็นผู้ฟังโอวาทและอนุศาสน์ของพระพุทธเจ้า ผู้ตรัสรู้สังขตธรรม และอสังขตธรรมทั้งหมดเมื่อฟังพระธรรมที่พระองค์ทรงแสดงแล้ว ก็มีโอกาสดำเนินการตามสมควรแก่อุปนิสัยของตน และตามสมควรแก่บารมีที่ได้บำเพ็ญมาในอดีตชาติบทบาทของนักเผยแผ่พระพุทธศาสนา สามารถแสดงออกได้หลายวิธีเพื่อให้นักผู้สนใจในพระพุทธศาสนาเกิดความเข้าใจอย่างถูกต้อง และนำไปใช้ในการดำเนินชีวิต ซึ่งจะทำให้ผู้ปฏิบัติตาม หมดความทุกข์ได้รับแต่ความสุขโดยส่วนเดียว

ฉะนั้นการสอนหรือการเผยแผ่พระพุทธศาสนาต้องเริ่มตั้งแต่บทบาทของผู้เผยแผ่ ที่จะแสดงออกให้คนทั้งหลายได้รับรู้ซึ่งเป็นการชักนำให้เกิดศรัทธาในเบื้องต้น ก็การเผยแผ่พระพุทธศาสนาไม่ได้อาศัยแต่เพียงการแสดงธรรมอย่างเดียวเท่านั้น การสำรวจอินทรีย์ มีสติสัมปชัญญะในการทำกิจของตนก็นับว่าเป็นการเผยแผ่ทางอ้อมเหมือนกัน ดังเช่นที่พระอัสสชิเถระเข้าไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์พออุปติสสะมาพบได้เห็นท่านเดินสำรวจอินทรีย์มีความสงบเสงี่ยม ก็เกิดความเลื่อมใสว่าบรรพชิตมีรูปอย่างนี้เราไม่เคยเห็นมาก่อนเลย อินทรีย์ของท่านผ่องใสผิวพรรณก็ผุดผ่องหมดจด จึงติดตามท่านไปเพื่อให้ท่านแสดงธรรมให้ฟังจนได้ดวงตาเห็นธรรม^{๖๑} วิธีการอย่างนี้ มีส่วนทำให้การเผยแผ่พระพุทธศาสนาประสบผลสำเร็จอย่างดีเพราะพิจารณาถึงอภัยสัจ และสิ่งที่เหมาะสมกับอภัยสัจของผู้รับการสอนถึงจะเผยแผ่ธรรมได้

^{๖๐}วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒/๔๐

^{๖๑}พ.ร.อ. (ไทย) ๑/๘๔-๘๕.